

KİTAP İNCELEMESİ

Gülbahar ATASEVER¹

Mariana Mazzucato (2020). *Her Şeyin Değeri: Küresel Ekonomide Üretenler ve El Koyanlar* (Çev. Esin Soğancılar), Koç Üniversitesi Yayınları. (328 s.)

Ekonomide yaratılan değerın kaynağı ve bölüşümü açısından önemli bilgiler içeren kitap, “değer” ve onu üreten kuvvetlere; “değer yaratma” ve “değer gaspı” kavramlarının ayrıştırılmasına, finansal kesimin ve devletin ekonomideki konumuna odaklanmaktadır. Yazar değer yaratmayı, çeşitli kaynakların bir araya getirildiği ve karşılıklı etkileşime geçirildiği yöntemler olarak; değer gaspını ise, mevcut üretilenleri piyasada dolaştırmaya ve bunların ticaretinden orantısız kazanç sağlamaya yoğunlaşan faaliyetler olarak tanımlamaktadır (s.20). Bu bağlamda değer gaspının iki boyutu bulunmaktadır: Birincisi, şirketlerin yarattığı değer yadsınmamakla birlikte, vergi mükellefleri tarafından onlara sağlanan destek önemsenmemektedir. İkincisi, şirketler karlarını uzun dönemli üretime ayırmak yerine kısa dönemde hisse fiyatlarını yükseltmek için kullanmaktadır. Yazar, ranta ilişkin ana-akım fikirlerin değer kavramını yeterince sorgulamadığını, bu nedenle rant düzeninin sürdüğünü ifade etmektedir. Değer kavramı, önceleri nesnel olarak belirlenirken öznel olarak belirlenen bir kavrama dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle, fiyatı belirleyen değerden değeri belirleyen fiyata doğru bir geçiş söz konusudur. Asıl soru, faaliyetlerin değer üretme hedefine hizmet etmek üzere nasıl şekillendirileceğidir ve devletin görevinin ne olduğudur. Günümüzde finansal faaliyetler “üretken faaliyet” olarak tanımlanırken devlet, üretim sınırının dışında “üretken olmayan” kesim olarak tanımlanmaktadır. Finans sektörünün üretken kılınmasıyla birlikte kamu sektörü, üretkenliğini yitirmiş gibi gösterilmektedir. Modern ekonomik düşünce, devleti fiilen piyasaları yaratmak ve şekillendirmekle değil, piyasa başarısızlıklarını onarmakla görevlendirmiştir. 1960’lı yıllara kadar finansal faaliyetler değer yaratan değil, değeri transfer eden faaliyetler olarak görüldüğünden üretim sınırının dışında yer almaktaydı; günümüzde ise bu bakış açısı temelden değişmiş

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, gulbaharata sever@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7244-9243

görülmektedir. Mazzucato, bu süreçte gerekli çözümü “değer” hakkında açık bir tartışma yürütmekte görmektedir. Böylece, ekonomilerin çok daha hakiki yenilik ve daha az eşitsizlik üretecek şekilde yönlendirilmesine ve finans sektörünün reel ekonomide değer yaratmayı besleyecek tarzda dönüştürülmesine yardımcı olunacaktır.

Ekonomi düşüncesi tarihinin, değerın gasp edilmesini anlamak ve bu gaspı sınırlama gücümüz açısından kritik önem taşıdığını ifade eden Mazzucato birinci bölümde, değer kuramlarının 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl ortalarına kadar nasıl bir evrim geçirdiğini sorgulamıştır. Özellikle Fizyokrat düşüncenin mimarı F. Quesnay’ın “Tableau Economique” (1758) adlı eserinde toplumun üretken olmayan üyelerinin el koyduğu değerın üretken üyelerinin yarattığı değer miktarını aştığında büyümenin duracağına ilişkin değerlendirmesi, günümüz finans kesiminin faaliyetlerinin üretkenliği ve üretim sınırının neresinde konumlanması gerektiği konularına ışık tutmaktadır. Takip eden süreçte Smith, Ricardo ve Marx gibi Klasik iktisatçılar da değerın kaynağı ve üretim sınırı konusunda tahliller yaparak, değerın kaynağının emek olduğu sonucun varmışlardır. Marx’ın tahlili, emeğin sosyal boyutunu da içerdiğinden ve geliştirdiği emek-değer kuramı, daha sonra sistemin etkin eleştirisine dönüştüğünden diğer düşünürlerden farklıdır. Bu tahlillerde ortak nokta, devletin üretim sınırının dışında üretken olmayan kesim olarak ele alınmasıdır.

İkinci bölümde, değerın nesnellikten uzaklaşarak öznel bir kavram olarak ele alınması gerektiğini savunan Marjinalistler’in fayda ve kıtlık kavramları üzerinden kurguladıkları yeni değer kuramı ele alınmıştır. Bu tahlilde yalnızca bireyler vardır ve değerın hiçbir nesnel ölçüsü kalmamıştır. Marjinalist söylemde “Dengeler gibi kavramların neoklasik modele dahil edilmesi, kapitalizmin kendi kendine dengeye ulaşan rekabet mekanizmalarına göre hareket eden barışçıl bir sistem olarak resmedilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu resim, Marx’ın sınıflar arasındaki mücadele olarak tasvir ettiği, dengesizliklerle dolu ve ideal olmaktan çok uzak sistemdeki mekanizmalarla çarpıcı bir zıtlık sergiliyordu.” (s.70). Kapitalizmin kendi kendini yöneten bir sistem olduğu ve devlet müdahalesinin gereksiz hatta tehlikeli olduğu savunulmuştur. Mazzucato, denge yaklaşımının, dikkatleri sermaye ve emek arasındaki gerilimden ve nihai olarak da değerın kaynaklarına ve bölüşümüne ilişkin alternatif kuramlardan uzaklaştırdığını belirtir. Ayrıca Marjinalist düşüncenin, üretim sınırı açısından dramatik sonuçlar yarattığını da ekler. Fizyokratlarda ve Klasiklerde üretken olan ve olmayan kesimler ayrımı bu düşünceyle bir kenara itilmiştir. Onun yerini

piyasada yasal olarak bir fiyatı olan faaliyetler, üretken faaliyetler olarak değerlendirilir anlayışı almıştır. Ayrıca, bu anlayışta üretkenlik fiyatlarla birlikte dalgalanacaktır, çünkü değeri fiyat belirler. Eğer değer fiyattan kaynaklanıyorsa, ranttan sağlanan gelirin üretken sayılması zorunludur. Dolayısıyla günümüzde “hak edilmemiş gelir kavramı” tedavülden kalkmıştır. Sadece tam rekabetin önünde bir bariyer olarak görülmektedir. Mazzucato, “Rant ve değer anlayışımızın GSYH’ı nasıl ölçtüğümüzü, finansa ve ekonominin finansallaşmasına nasıl baktığımızı, yenilikleri nasıl ele aldığımızı, devletin ekonomideki rolünü nasıl yorumladığımızı, ekonomiyi daha çok yatırım ve yenilikle işletecek, sürdürülebilir ve kapsayıcı tarzda nasıl yönlendireceğimiz meselesini derinden etkilediğini” (s.80) ifade etmektedir.

Üçüncü bölümde, GSYH hesaplamalarında devletin konumu tartışılmıştır. Buna göre, katma değer yöntemiyle hesaplanan GSYH’de üretilen değer ile girdi maliyetleri arasındaki fark olarak “katma değer” açısından, devletin ürettiği malların değerinin kullanılan girdi maliyetlerinin değerinden düşük çıkabildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla devlet harcamaları, yarattığı katma değer üzerinde çıkmaktadır. Diğer önemli nokta, devletin girdi maliyetlerinde “kar” unsurunun yer almamasıdır ki kar, kapitalist sistemde üretken olmanın hak edilen sonucu olarak görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı, devletin üretken olmadığına dair bir algı oluşmaktadır. Ayrıca, devletin ödediği emekli maaşlarının ve işsizlik yardımlarının devlet harcamasının değil, hanehalkının nihai tüketiminin bir parçası olması da devletin GSYH içindeki payını azaltmaktadır. Mazzucato burada önemli bir soru sormaktadır. “Neden, firmaların tüketimi ara tüketim olarak görülürken, devletin harcamaları benzer şekilde ara harcama olarak sınıflandırılmıyor?” (s.92). “Bu durumda devletin GSYH içindeki katkısının artacağını düşünebiliriz. Sonuç olarak, devletin yarattığı değeri belirlemek için bir hesaplama yönteminin olmaması, onun harcama işlevine daha fazla odaklanması nedeniyle milli muhasebe, devletin öncü bir rol oynamak yerine, yalnızca değer yaratılmasına aracılık ettiğine dair anlatıya katkıda bulunuyor.” (s.94).

Dördüncü bölümde, finans sektörünün GSYH içindeki ağırlığı sorgulanmıştır. Mazzucato’ya göre “Eğer finansal araçlar, sermayeyi harekete geçirerek ona daha iyi kullanım imkanları sağlayabiliyorsa ve ekonomik büyümeyi teşvik ediyorsa bu durumda GSYH’nin finans sektöründen daha hızlı büyümesi ve böylece sektörün GSYH içindeki payının azalması beklenirdi. Halbuki katma değer yöntemine göre yapılacak bir hesaplamada finans sektörünün üretkenlikten yoksun olduğu anlaşılır.” (s.107). Yazarın bu ifadesi, bölüm boyunca ele alınan finansal kesimin üretkenliğine yönelik

ayrıntılı açıklamaları özetlemektedir. Finansal kesimin Büyük Buhran, 1970'ler ve 2008 krizi çerçevesinde ele alındığı bölüm, finansal faaliyetlerin nasıl spekülâtif kar elde etme amacıyla hareket ettiğini, devletin düzenleyici rolü ekseninde belirli oligopolistik yapının korunmaya zorlandığını ve sermaye sahiplerinin elde ettikleri kar ile çalışanların ücret gelirleri arasındaki eşitsizliğin ve hanehalkı borçluluğunun giderek arttığını göstermektedir. Finansın, 20. yüzyılın sonunda önceki dönemlere göre çok daha üretken bir faaliyet olarak görülmeye başlanması ve devletin, finans sektöründen gelecek vergi gelirlerine daha çok bağımlı hale gelmesi nedeniyle, finans sektörünün değer yaratan mı yoksa değer gasp eden mi olarak ayrımlanmasından ziyade gerçek bir değer yaratıcısı haline nasıl dönüştürülmesi gerektiği vurgusu önemlidir.

Beşinci bölümde, varlık yönetiminin değer yaratmaktan çok değer gasp eden yapısı, çeşitli finansal varlıklar üzerinden açıklanmıştır. Finansal kuruluşların işlem maliyetleri ve oligopolistik yapının korunması aracılığıyla söz konusu gaspı nasıl sürdürdüklerine yönelik örnekler verilmiştir. Bölüm sonunda, finansal kesimin reformize edilmesinin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Bunun için finansal işlemlerin uzun dönemli yapısının korunabilmesi için finansal işlem vergisinin getirilmesi, varlık yöneticilerinin aldıkları ücretin gerçek değer yaratımını yansıtmaması, Keynes'in "yatırımın kamulaştırılması" fikrinin desteklenmesi önerilmiştir.

Altıncı bölümde, "reel ekonominin finansallaşması" konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda, finansal mühendisliğin sektörün doğasını nasıl değiştirebileceği, Birleşik Krallık ve ABD'den verilen örneklerle anlatılmıştır. Tıpkı finans gibi üretken sektörün finansallaşmasının da değer gaspına, nesnel olarak ranta yol açtığı sonucuna varılmıştır. Karların yeniden reel ekonomiye yatırılmasının sübvansiyon, hibe ya da kredi şeklinde devlet desteğinin bir koşulu olması gerektiği, hisselerinin fiyatlarını yükseltmeye odaklanan şirketlerin yerine çalışanların eğitimini iyileştirmek için zor yatırımlara girişen, yeni riskli teknolojiler uygulayıp Ar-Ge yatırımları yapan şirketlere değer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yazarın bölüm sonunda yer verdiği Venezuela asıllı Britanyalı bilimci Carlota Perez'in "Bugüne kadar gerçekleştirilen devrimlerin her birinin ilk on yılında finansal çılgınlık ve artan bir eşitsizlik yaşandığını gösterdi. Finans balonu patladığında, ardından gelen durgunluk ve sosyal kargaşa ortamında, devletler finansa hükmetme ve üretimin artmasını destekleyen bir dönemi teşvik etme eğiliminde oldular. Fakat eğer devlet duruma müdahale etmez ve üstüne düşen rolü oynamazsa

finansallaşma asla sonlanmaz.” ifadesi, finansallaşmanın döngüsel yapısına ve bu konuda devletin rolünü kavramamız gerektiğine işaret etmektedir.

Yedinci bölümde, yeniliğin nereden kaynaklandığı ve nasıl paylaşılması gerektiği sorularına cevap aranmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak “kolektif yenilik” ifadesini kullanan Mazzucato, temel altyapıya ve teknolojiye katkı yapan önceki girişimlerin ve vergi mükelleflerinin yeniliklerin sağlanmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda kamu kaynaklarıyla geliştirilen akıllı telefon teknolojisinin bir ürünü olan iPhone, örneklerden birisi olarak verilmiştir. İlaç endüstrisinden enerjiye, teknolojiye ve daha pek çok alana kadar kamu kaynaklarının bu alanlara tahsisinin yenilikçilik konusunda önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Yeniliğin finansmanında, yine kamu fonlarının riskli başlangıç fonlarının etkili olduğu, özel finans fonlarının daha sonra işe dahil olduğu gözlenirken, alınan ödüllere bakıldığında ise, özel risk sermayesinin aldığı payın yüzde yirmi civarında iken kamu sektörünün payının sıfıra yakın olduğu tespiti yapılmıştır. Yazara göre böyle bir yapı, kamu kesiminin katkısını görmezden gelirken özel yatırımcılara aşırı ayrıcalıklar tanımaktadır. Yazar, ikinci olarak “patentli değer gaspı” olarak nitelendirdiği, patent sistemi (fikri mülkiyet hakları) ile yeniliğin teşvik edilmesinden çok engellendiğini belirtmektedir. Ayrıca dijital ağ sistemleri ile az sayıda firma kendi piyasalarında tekel kurma gücü elde etmiştir ki bu da yeniliğin faydalarının kolektif olarak dağıtılmasını engellemektedir. Sonuç olarak, bölüm boyunca yeniliğin kolektif olarak yaratılması nedeniyle faydalarının da kolektif olarak paylaşılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Sekizinci bölüm, devletin ekonomideki rolünün günümüzdeki yanlış kurgusuna yönelik eleştirileri içermektedir. İlk olarak, Maastricht Kriterleri bağlamında kamu borcunun ve bütçe açığının GSYH’ye oranının sırasıyla %60 ve %3 olarak belirlenen düzeylerde tutulması gerektiğine yönelik algının yanlışlığına değinilerek; devletin altyapı, eğitim, sağlık, yenilik gibi verimli alanlara yaptığı yatırımlar sonucunda elde ettiği vergi gelirleri yükseleceği için borcun GSYH’ye olan oranının düşeceği belirtilmiştir. Mazzucato’ya göre, burada esas mesele nelere yatırım yapıldığı ve bölüşümün ne şekilde gerçekleştirildiği olmalıdır. Bölümün ilerleyen kısımlarında, devletin iktisat okulları tarafından nasıl konumlandırıldığı ve milli muhasebe sisteminde üretim tarafında değil harcama tarafında yer alması konusu ele alınmıştır. “Devletin sadece harcama yapan değil, aynı zamanda yatırım yapan ve risk alan bir varlık olduğu kabul edilince, politikanın yalnızca risklerin değil ödüllerin de toplumsallaştırılmasını sağlaması makul hale gelir.” (s.250). Yazarın bu ifadesi, kitap boyunca tartışılan devletin üretim sınırının içinde yer

alması, değerin tanımının yeniden yapılması ve değer bölüşümünün yeniden kurgulanması gerektiği şeklindeki argümanlarının özeti niteliğindedir.

Dokuzuncu bölümde, “Umut Ekonomisi” başlığı altında ekonomik değerin yaratıldığı süreçler hakkındaki tartışmaların sağlam temellere oturtulması, değer teriminin yeniden canlandırılması ve iyi kavranması konularının önemi vurgulanmış ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bunun için de yazara göre, kamu yararına işleyecek bir ekonomi modeline ihtiyaç vardır. Piyasa nedir? Özel-kamu ortaklıkları nedir? sorularına doğru cevaplar verebilmemiz gerekmektedir. Üretim sınırının içi veya dışıyla ilgilenmektense hem reel hem de finansal faaliyetlerin tümünün arzulanmış sonuçları teşvik etmesini sağlamak için çabalayabiliriz şeklindeki açıklamalarıyla yazar, gerçek değeri elde etmeye yarayan faaliyetlerin üretimin iç tarafında yer alarak ödüllendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Araştırmaya ve üretime yönelik operasyonlara daha az patent verilmesini ve böylece araştırmalar için gerekli araçlara serbest erişimi sağlamayı önermektedir. Son olarak, en fazla sayıda insana fayda sağlamak için ekonomi nereye yönelmeli sorusuna verilecek en doğru cevabın ekonomik büyümenin arttırılması ya da fazla veren bir bütçe olmadığını; gerçek sorunun devlet harcamasının ve yatırımının nasıl uzun dönemli büyüme yaratabileceği sorusu olduğunu, dolayısıyla büyümenin hedefine odaklanmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Mazzucato’nun bu kitabı, günümüz ekonomi anlayışını “değer” kavramı üzerinden sorgulamamız için aydınlatıcı bir rehber niteliğindedir. Daha adil bir düzen için adil ilkelerin belirlenmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatıyor ve devleti olması gereken yere taşıyor.